

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

מלחמת "חרבות ברזל" ב'

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין-תחומית

מאמרי הגיליון
זמינים לקריאה גם
באתר מרכז דדו

המלחמה האחרונה במבט השוואתי למלחמת יום הכיפורים

אלוף (מיל') גרשון הכהן¹

במיקוד במאפייני הייחודיים של המלחמה שפרצה באוקטובר 2023, מאמר זה בוחן מבט השוואתי למלחמת אוקטובר 1973. המבט משווה בשבעה ממדים, ואמור להסביר את קווי המתאר השונים שעושים את המלחמה הנוכחית למורכבת ביותר. ההשוואה מתבקשת מתוך נקודת הפתיחה למלחמה בהפתעה מודיעינית ומתוך עומק המשבר שהתהווה בעקבות שתי המלחמות. ההשוואה מתבקשת גם מתוך נימה ביקורתית שעולה בשיח הישראלי בתהייה איך המלחמה הקשה באוקטובר 1973 הסתיימה בשלושה שבועות ומדוע המלחמה הנוכחית נמשכת כמעט שנה וחצי.

מבוא

בדבריי הבאים יוצג מבט השוואתי בין מלחמת יום הכיפורים 1973 לבין המלחמה האחרונה, שפרצה בשבעה אוקטובר 2023. מתוך המבט המשווה יתבהרו כמה מקווי המתאר שעושים מלחמה זו שעדין לא הסתיימה, למלחמה קיומית קשה מכל מלחמות ישראל מאז תש"ח. למעשה, במספר ממדים משמעותיים, המלחמה הנוכחית מורכבת אף יותר ממלחמת תש"ח.

מלחמה כתופעה אנושית, היא אירוע ייחודי וחד-פעמי במהותו. לתופעות הנדסיות טכנולוגיות לעומת זאת, יש דפוס בסיסי שחוזר על עצמו במתכונת זהה. המאמץ להבנת מלחמה ולחקירת מהלכיה, שונה בשל כך מהותית מהמאמץ להבנת מערכת הנדסית-טכנולוגית. הטענה הזו אומרת במילים פשוטות, שלא קיים סרגל אוניברסלי למדידת הישגים וכישלונות במלחמה בדיוק כפי שלא קיים סרגל אוניברסלי להערכת יצירות אמנות. לימוד שיטתי של תופעות כאלה שהן ייחודיות בטבען, מזמין בשל כך למידה השוואתית כאשר כל אחת מהיצירות הייחודיות בטבען מצליחה להתאפיין

¹ אלוף (מיל') גרשון הכהן שירת בצה"ל כקצין שריון במגוון תפקידי מטה ופיקוד ובין היתר שירת כמפקד המכללות וכמפקד הגיס הצפוני (גיס 466).

בסגולותיה, באמצעות השוואה ליצירה דומה שאף היא ייחודית. ההשוואה בין המלחמות תערך בשבעה ממדים: בממד תמונת המצב הגלובלית, בממד האסטרטגי הישראלי, בממד המאמץ המודיעיני, בממד המערכתי, בממד הטקטי ובמבט לממד הפנימי הפוליטי-חברתי.

השוואת המלחמות בממד הגלובלי

מלחמת יום הכיפורים התרחשה במציאות גלובלית, שההיגיון המעצב שלה היה המלחמה הקרה בין הגוש הסובייטי לבין הגוש המערבי בהנהגת ארה"ב. במסגרת הצל המאיים של מלחמה קרה בין גושית, העולם במצבו הכללי היה נתון במצב של סדר עולמי. בהשפעת הסדר הזה הסתיימה מלחמת ההתשה בין מצרים לישראל בקו תעלת סואץ, באוגוסט 1970. בהגיון של אותו סדר עולמי תכנן נשיא מצרים סאדאת את פתיחת המלחמה באוקטובר 1973.

על תשתית הסדר הגלובלי הזה הושתתה הפסקת האש לסיום מלחמת יום הכיפורים, בהסכמת בריה"מ וארה"ב ובתמיכת הסדר הזה עוצבו בידי מזכיר המדינה קיסנינג'ר הסכמי הפרדת הכוחות בין ישראל לבין סוריה ומצרים.

המלחמה שפרצה באוקטובר 2023, הובלה על ידי איראן ושלוחותיה בתוך תהליך גלובלי של אובדן הסדר העולמי. עם קריסת בריה"מ, יחד עם הניצחון האמריקאי המובהק במלחמת המפרץ הראשונה - 1991 - הלך ונבנה סדר עולמי חדש חד-מעצמתי בהובלת ארה"ב. ההגמוניה המעצמתית האמריקנית שהתבטאה, בין היתר, בדומיננטיות האמריקאית במזרח התיכון, הובילה לסיום מהיר יחסית גם במבצע חומת מגן ביהודה ושומרון ב-2002 וגם במלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006. מאז חלו שינויים משמעותיים. רוסיה בהנהגת פוטין שבה למאבק על מעמדה כמעצמה. בשנת 2015 ניצלה את ההסכנות האמריקאית ונכנסה למעורבות אקטיבית במלחמת האזרחים בסוריה.

נוכחותה הצבאית של ארה"ב בעיראק ובאפגניסטאן הובילה לאבדות קשות ולמחיר יקר שהביא את ארה"ב בספטמבר 2021 לנסיגה מלאה מאפגניסטאן. בתוך כך, בפברואר 2022 פלשה רוסיה לאוקראינה והמלחמה הנמשכת מציינת את סופה של השנה השלישית. מלחמה עוצמתית זו על אדמת אירופה, מסמנת את המציאות הגלובלית החדשה בסימן מובהק של אי-סדר גלובלי. בטלטה גלובלית זו אין להתפלא שגם המלחמה שפרצה נגד ישראל בשבעה באוקטובר ומתנהלת בשבע זירות, עדין נעדרת (או חסרה) אופק לסיום המלחמה.

גם ההתרחשויות החדשה בסוריה לאחר השתלטות המורדים בתמיכה טורקית על מרחבי המפתח של סוריה וחסול משטר אסאד, מסמנים אי-וודאות שנובעת במידה רבה גם מהיחלשות השפעת ארה"ב ורוסיה על המגמות המתהוות בדמשק בהנהגת השלטון החדש. מעורבותה הדומיננטית של טורקיה בסוריה, עם השאיפה להפוך את סוריה למחוז באימפריה העות'מנית המתחדשת, מאתגרת את מעמדה

של ארה"ב במזרח התיכון. הביטחון העצמי שמפגין ארדואן בקידום השיבה אל מחוזות האימפריה העות'מנית במרחבי סוריה מבטא, לפחות לפי שעה, ניצול של עמדה אמריקאית מהוססת ביחס למידת המעורבות וההשפעה המעצמתית הרצויה לארה"ב במזרח התיכון. במגמה זו טמון השוני בין הדומיננטיות האמריקאית בהנהגת קיסינג'ר, שחוללה בסיום מלחמת יום הכיפורים את יציבות הסכמי הפרדת הכוחות, לבין איהוודאות הממשיכה להתקיים בכל זירות הלחימה, גם לאחר 15 חודשי מלחמה, ביחס להסדרת מצבי סיום והסדרים יציבים למלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר 2023.

השוואת המלחמות בממד האסטרטגי הישראלי

במלחמת יום הכיפורים, בתוך היממות הראשונות, נוצרה וודאות כי המלחמה מתנהלת בשתי זירות בלבד: סוריה ומצרים. במלחמה שפרצה באוקטובר 2023, ישראל מתמודדת עם זירות קרובות ורחוקות, בהן גם פוטנציאל להתפרצות בזירת הפנים ובמרחבי יו"ש. מדובר במלחמה אזורית רב-זירתית חסרת תקדים.

בתוך כך, סוגיית "היום שאחרי המלחמה" שעמדה מראשית התמרון לרצועת עזה בבסיס הביקורת נגד ממשלת נתניהו, הייתה הרבה יותר פשוטה במלחמת יום הכיפורים. לכולם היה ברור אז, כי הסדרי הפסקת האש והפרדת הכוחות נערכים מול השליטים בדמשק וקהיר. המלחמה התנהלה מול מדינות וצבאותיהן וכך גם המשא ומתן שלאחר המלחמה אשר התנהל בין המדינות. המלחמה של מדינת ישראל נגד חמאס ברצועת עזה, החל משבעה באוקטובר 2023, מתנהלת על ידי מדינת ישראל בחתירה לפירוק צבא החמאס ושלטון החמאס. למול תכלית זו עולה מאליה השאלה מי יחליף את השלטון הקיים. לא פלא שהמענה לשאלת הסדר המדיני שיתהווה ביום שאחרי שלטון חמאס, מורכב פי כמה מכל מה שהוכר במשא ומתן לאחר המלחמה ב-1973.

בתנאים אלה ניתן להבין מדוע שאלת החלופה המתאימה לשלטון החמאס כרוכה בישראל במחלוקת פוליטית ומחוללת משבר בין הממשל האמריקאי לבין ממשלת ישראל. הצעת הנשיא ביידן להסדר אזורי בברית אזורית גם בין ישראל לסעודיה, כרוכה בהסכמה ישראלית להקמת מדינה פלסטינית. היענות ישראלית להצעה זו בפירושה המעשי, מובילה להסכמה לחלוקת ירושלים, לנסיגה מבקעת הירדן ולהצבת גבולה המזרחי של מדינת ישראל בקו סבא כביש 6. לרובו של עם ישראל ברור כיום – במיוחד לאור לקחי התקפת הפתע הפלסטינית בשבעה באוקטובר ליישובי עוטף עזה – כי בתנאים אלה ישראל תתקשה להגן על עצמה.

במורכבות זו של סיכונים אסטרטגיים, ישראל מוצאת עצמה מבודדת בזירה הבינלאומית, לכודה בסבך מגמות אנטי ישראליות שמעלות את קשיי ההנהגה המדינית של ראש ממשלת ישראל למדרגת סיבוך שלא הוכרה במלחמת 1973.

נתוני רקע אלה מסבירים מדוע בסתיו 1973, הסתיימה המלחמה בתוך שלושה

שבועות. לחימת התשה אמנם נמשכה, במיוחד בגולן, אבל אופק היציאה מהמלחמה בהסדר בעל תוקף בינלאומי, היה בהיר למדי כבר בסוף אוקטובר 1973. עם כניסת המלחמה לשנת 2025, מדינת ישראל ניצבת בכל הזירות באי וודאות לגבי המערכת המדינית, שמולה יכולה מדינת ישראל להשיג הסכמים. אי-וודאות כרוכה במגמת התהליכים המתהווים בסוריה לאחר נפילת משטר אסאד. אי-וודאות קיימת במידה אחרת, גם ביחס למגמות המתפתחות בלבנון, ובוודאי ביחס לעתידה של כתובת שלטונית ברצועת עזה. במלחמת יום הכיפורים לעומת זאת, תהליכי ההסדרה המדיניים, גם מול סוריה גם מול מצרים, נערכו מתוך וודאות ביחס להכרת זהות המדינה עמה מגבשים את הסכמי הפרדת הכוחות וסיום המלחמה. אלה הנסיבות המורכבות שמונעות, לפי שעה, הסדרים מדיניים שיכולים להוביל לסיום יציב של המלחמה.

כוח שריון של צה"ל בקרב עמק הבכא במלחמת יום הכיפורים (צילום: ניר קרן צבי, דובר צה"ל)

השוואת המלחמות בממד המערכתי

בתורת המלחמה הממד המערכתי מציין את מרחב הביניים הנתון בידי המצביא, במאמציו לגשר בין התכלית האסטרטגית לבין מאמצי הלחימה בדרגי הביצוע. במלחמת יום הכיפורים, הדרג האסטרטגי ביקש החל מאמצע המלחמה כיוון לסיום המלחמה בהפסקת אש שיש בה כבוד. כשהובא רעיון צליחת התעלה לדיון הקבינט ב־12 אוקטובר 1973, הרמטכ"ל דוד אלעזר הדגיש, שמבחינתו התכלית האסטרטגית לצליחת התעלה מבקשת מהלך צבאי שיוכל להביא לסיום המלחמה. בדרג המערכתי

לעומת זאת, השאלה העיקרית בהקשרי צליחת התעלה, אינה רק כיצד צולחים בממד המבצעי הפיזי, אלא גם כיצד מכווינים את הפעולה לקראת מענה לציפית הדרג האסטרטגי להבאת המלחמה להפסקת אש בתנאים של כבוד. מה שאכן הושג עם כיתור הארמיה השלישית.

במלחמת יום הכיפורים, גם במתקפת הנגד לעומק סוריה וגם בתנופת התקדמות הכוחות בגדה המערבית של תעלת סואץ, הקשר בין ההישג המבצעי לבין התכלית האסטרטגית הנדרשת היה ברור למדי. במלחמה הזו לעומת זאת, גם הישגי כוחות היבשה בכיבוש וטיהור מרחבים משמעותיים ברצועת עזה, גם הישגי פיקוד הצפון בטיהור רצועת הכפרים סמוכי הגבול, גם ההישגים המשמעותיים בפצ"ן במיצוי שישים ימי הפסקת האש להשלמת הישגי טיהור המרחב, אינם מתווים עדין דרך להשגה מובטחת של התכלית האסטרטגית.

בפיקוד הצפון לדוגמה, הערכות חזבאללה בכל עומק לבנון מייצרת מצב בו, למרות ההישגים חסרי התקדים של כוחות היבשה בחיסול תשתיות חזבאללה בכל כפריי הגבול ולמרות ההיתכנות להצלחה בהרחקת כוחות חזבאללה מצפון לליטני, מתקופ ההסכם, עדין יש ביכולתו של חזבאללה להתאושש ולשוב ליכולת ירי של מטחי רקטות לגליל ולחיפה מכל המרחב שעדין הותר לו לפעול בו. עם כל הישגי צה"ל, הדרך להסדר מדיני הגון ביחס לתביעותיה של ישראל, עדין רחוק מהבטחת תנאי ביטחון יציבים.

מנקודת מבטם של האויבים חמאס וחזבאללה, לעומת זאת, הם נבנו ביסוד תפיסת המלחמה שלהם למלחמה ממושכת במאמץ מכון לשלול ממדינת ישראל את היכולת לסיים את המלחמה בתנאים הרצויים לה. בצורה פשוטה, מול מדינת ישראל השואפת להשבת התושבים בגליל לביתם בבטחה, כל מה שצריכים לעשות בחזבאללה למניעת ישראל מהשגת מטרה זו, הוא שימור היכולת לערער תחושת הביטחון של תושבי הצפון. טמון כאן קושי אסטרטגי למדינת ישראל המחולל אתגר אסטרטגי ומערכתי, שראוי להכיר בו כחסר תקדים ביחס לכל מה שהכירה מדינת ישראל במלחמות הקודמות.

בתוך כך ראוי להתבונן בממד מערכתי נוסף שמעצב את זירת הלחימה, והוא מתבטא בתפקיד האזרחים באזורי הלחימה כרכיב במגמות המערכה. לתמונת המוני פלסטינים עזתים הממתינים בסמוך לציר נצרים לקראת שיבה אל בתיהם בצפון הרצועה, הצליח חיזבאללה לחולל תמונה מקבילה בכפריי דרום לבנון. העובדה שמדובר באזרחים "בלתי מעורבים" כביכול, שרק שואפים עם סיום הלחימה לשוב הביתה, נתנה לתופעה תמיכה לבנונית כוללת. במהלך הזה, בציפייה לבנונית לנסיגה ישראלית מלאה מכל אדמת לבנון, נפתחה למעשה מערכה חדשה על עיצוב תנאי הביטחון בגבול הצפוני מול לבנון. במערכה הזו חיזבאללה משתמש באזרחים כרכיב מערכתי.

עם פתיחת המלחמה הרוסית באוקראינה, הרבו לצטט את המומחה הצבאי הבריטי גנרל רופרט סמית, להוכיח כמה טעה כשטען שתם עידן המלחמות הגדולות. אולם

בטענה אחת חשובה הוא המשיג ותיאר נכון את מגמת השינוי בתופעת המלחמה ככזו המתרחשת במרחב האזרחי בקרב האזרחים. בספרו "התועלת שבכוח" כתב: "מלחמה בקרב אנשים...משקפת את העובדה המובהקת שאין יותר שדה קרב מבודד שבו נלחמים הצבאות, וגם שהמלחמה איננה מתרחשת בהכרח בין צבאות בוודאי לא בשני הצדדים...זו המציאות שבה האזרחים ברחובות, בבתים ובשדות - כל האנשים ובכל מקום, הם הם שדה הקרב" (סמית, 2013, עמ' 19).

הדין הבינלאומי לענייני מלחמה וגם התורות הצבאיות טרם הפנימו את מהותו של שינוי זה. פליטות של אזרחים יותר מאי פעם, כמו גם נוכחות האזרחים במרחבי הלחימה, הפכו לסוג של "מערכת נשק" - למרכיב יסוד בעיצוב תנאי ואילוצי שדה הקרב. תופעה זו לא הייתה קיימת בשדות הקרב של מלחמת יום כיפור. גם הקרב בעיר סואץ, התנהל בעיר שהייתה מכבר ריקה מכל תושביה.

לחימת כוחות צה"ל בצומת המשולש במהלך הקרב בעיר סואץ (דובר צה"ל)

השוואת המלחמה בממד המודיעיני

במבט ראשוני כשלון המודיעין באוקטובר 1973 נראה כחוזר על עצמו, בפריצת המלחמה בהפתעה הנראית כחוזרת לכאורה באותה המתכונת בבוקר שבעה באוקטובר 2023. אולם מבט עומק ביסודות כשלון ההתרעה מלמד על שונות מהותית. אמנם נוטים בשני האירועים ליחס את הכשלון לקונספציה כוזבת, אולם המונח קונספציה מתגלה שוב ככלי הסברי דל, הרי אין לאדם יכולת לעבד נתונים ולפרש מידע בלי מסגרת התייחסות קונספטואלית. השאלה המשמעותית היא כיצד ניתן להתבונן ביקורתית בהנחות יסוד לקונספציה שלטת.

במבט הזה, הקונספציה שהובילה את מערכות הביטחון לכישלון השבעה באוקטובר 2023, מקיפה ועמוקה פי כמה מזו של אוקטובר 1973. התעלמות הדרג המבצעי מפרסום אמ"ן 8200, בשנת 2022, לתוכנית המתקפה של חמאס "חומות יריחו", היא התעלמות קשה ומורכבת פי כמה מזו שהביאה להפתעה בפתיחת מלחמת יום הכיפורים. מסמכים ראשוניים על תרחיש המתקפה של חמאס לכיוון מרחב עוטף עזה, גובשו והועברו על ידי אמ"ן כבר בשנת 2018. הדרג המבצעי מרמת האוגדה, הפיקוד המרחבי והמטכ"ל לא נענה לתרחיש האיום החדש בשינוי תפיסתי מתאים לשיטת ההגנה בחזית זו, בהתאם לתפנית שהסתמנה והייתה צריכה להתקבל כאיום הייחוס בזירת עזה. גם כשהועברה מיחידת 8200 לדרגים המבצעיים, מהאוגדה עד למטכ"ל, תכנית "חומות יריחו", נטו להבין אותה וכך להדחיק אותה כתוכנית חמאס לבניין כוח, לא כרעיון שיכול להתבטא בתרחיש איום מידי (ברגמן 2024; שובל, 2025).

ראויים לציטוט דבריו הכנים של מפקד 8200 במכתב הפרידה שהפיץ ליחידה, שפורסמו לציבור: "המידע המפורט שהופק והופץ על תוכניות החמאס ועל היערכותו, לא הצליח לנפץ את הבנות היסוד, המודיעיניות והצבאיות, לא בתוך היחידה ולא בתוך שותפיו... באופן אישי כשלתי שלא הבנתי די הצורך ולכן גם לא שיקפתי די הצורך שבמציאות הייחודית בגבול עזה, אנחנו כמערכת מחויבים לניהול סיכונים אחר, הנגזר ממרווח הטעות המזערי הקיים בגיזרה הזו... לא הצבעתי על כך שבמציאות שבה יש הלכה למעשה שתי דיוויזיות קומנדו של נוחבא, בגבול עזה, במרחק דקות בודדות מיישובים ישראלים, ואויבים שנפגשים שוב ושוב עם עוצמתו של המודיעין הישראלי ומפנימים זאת, לא ניתן להסתמך על מרחב התרעה סיגינטי ובוודאי לא נכון לבנות על כך שביום פקודה נצליח להשיג את ידיעת הזהב" (אשכנזי, 2024).

כאן בדיוק טמון כישלון הדרג המבצעי, ביצירת תלות למגננה בהתרעה מודיעינית עד כדי ציפייה לידיעת הזהב, בשעה שרעיון המגננה והנגזרת שלו לתוכניות הגנה, על פי מושגי היסוד של תורת הלחימה, אינם אמורים להיות תלויים בקבלת ההתרעה, בוודאי לא בציפייה לקבלת "ידיעת הזהב" להתרעה.

בלקחי המודיעין בכישלון השבעה באוקטובר עוד יעסקו שנים רבות. לעניינו של מאמר זה חשוב לסכם, כי כשל המודיעין במתן ההתרעה לשבעה באוקטובר סבוכ ומורכב ומושרש בתודעה ובתרבות הישראלית הכוללת, בממדים עמוקים פי כמה מכשל המודיעין באוקטובר 1973.

בהתבוננות אישית על כישלון ההתרעה המודיעינית באוקטובר 1973, כתב תא"ל יואל הן פורת שהיה מפקד היחידה שמוכרת כיום כ-8200: "ביטחוננו העצמי כלפי הערבים עולה בהתמדה החל ממאורעות תרצ"ו, דרך כל המלחמות עד 1970. 30 שנה של ביטחון עצמי גואה והולך... כאשר גל של שביעות רצון עצמית רהב ושחצנות מציף את החברה כולה במשך שנות דור, ובמיוחד בשש השנים שבין 1967 ל-1973,

מתקשה המודיעין לחתור נגד הזרם" (בן פורת, 1986, עמ' 21-22). זו הדגשת ההכרה שקציני המודיעין אינם מנותקים מהאווירה הכללית במערכות הביטחון והחברה הישראלית. מה שהיה נכון ל-1973, נכון פי כמה ל-2023.

התלות הראשונה במעלה של קציני המודיעין היא במפקדים האחראים לתפיסה המבצעית. מידע מודיעיני יכול להיאסף ולעבור תהליכי עיבוד בתהליכי העבודה הפנימיים באגף המודיעין, אבל המודיעין כגוף תומך למאמץ המבצעי הטקטי והאסטרטגי, אינו יכול להתקיים כשלעצמו. ההכוונה המבצעית של הדיאלוג המבצעי, בין אנשי המודיעין לבין בעלי האחריות המבצעית בזירות הלחימה, היא מרכיב חיוני בפירוש המידע הנאסף. מה שעבד היטב עד כדי הצטיינות בחיבור המידע המודיעיני לדרג המבצעי העליון בפעילות המב"ס, אולי חסם את הכרת הפער בבירור משותף למשמעויות האיום המתפתח בחמאס. מבצע תקיפה במב"ס אכן מותנע מחקירה השואפת לידיעת זהב. למתקפת פתע של אויב, במיוחד כשהיא מלווה לאורך שנים במאמצי הונאה, היערכות הגנתית נדרשת להתקיים מתוך איתנות בידיעת זהב.

מדובר כאן לא רק בהגדרת צי"חיס של הרמה הפוקדת, אלא בשיח משותף ללמידה והכוונה הדדית ולבירור תפניות אסטרטגיות, המחייבות לעיתים שינוי תפיסתי. על אף שבתחום זה גם ב-1973 צה"ל לא הצטיין וכשל בהבנת רעיון המלחמה החדשני של סאדאת, בכל זאת תרחיש האיום של מתקפה מצרית לסיני היה ברור ומשותף לכולם. באוקטובר 2023, לעומת זאת, עצם תרחיש האיום למתקפת חמאס לא הפך להבנה משותפת בין מדרגית, מהמטכ"ל עד האוגדה, ולא התבטא בשינויים מתאימים בהיערכות ההגנתית באוגדת עזה. על כך ידובר לעומק בתחקירים במטכ"ל ובהתייחסות מחקרית אקדמית עניפה שתתמקד בכך בעשורים הבאים.

מתוך הכרת חיוניות השותפות בין מובילי ההערכה המודיעינית, לבין המפקדים האחראים למענה המבצעי, בן פורת ביטא במאמרו ממד משמעותי המונח ברקע לעבודת הערכה המודיעינית, שאותו היטיב לתאר: "כאשר אנשי המודיעין גרסו "סבירות נמוכה", הניחו ביוזמה ובלא יודעין, כי אם טעות בידם, הרי לכל המרובה תפרוץ מלחמה שבה יוכל הכוח הסדיר הישראלי לבלום את המצרים והסורים, הרי הכוח הסדיר - האווירי, הימי והיבשתי - כבר היו בכוננות מירבית 30 שעות לפני פתיחת המלחמה: ב-5 באוקטובר בשעה 09:00 הוכרז בצה"ל מצב כוננות ג' הגבוה ביותר" (בן פורת, 1986, עמ' 22).

בכישלון ההפתעה של מלחמת יום הכיפורים, מסביר בן פורת, אנשי המודיעין הלכו שבי אחר הלך הרוח בדרג המבצעי העליון, שבטח ביכולות חיל האוויר והשריון במערכי החזית להדוף ביעילות את המתקפה ביממות הראשונות עד לגיוס המילואים. בכישלון ההפתעה של אוקטובר 2023, לעומת זאת, עצם ההערכות בחזית גם מול חמאס ברצועת עזה, גם מול חיזבאללה בצפון, הייתה תלויה תלות יתר בהגעת ידיעת הזהב התרעיתית. סדר הכוחות המצומצם בהגנת זירת הצפון וזירת עזה, לא אפשר רשת ביטחון מגנטית למקרה של העדר התרעה.

מעל לכל, ב־30 השעות שקדמו באוקטובר 1973 לפריצת המלחמה, ההתרעה המודיעינית הפעילה מערכת דיונים במטכ"ל ובממשלה והתנאים בהם התחילה המלחמה, היו תוצאות קבלת ההחלטות בדרג המדיני ובפיקוד הצבאי העליון. באוקטובר 2023, עד לבוקר שבעה באוקטובר, בו החלה מתקפת חמאס, אגף המודיעין לא הצליח לגבש התרעה להתנעת הערכת מצב סדורה. זה אולי ההסבר לכך שבזמן הקצר בין רסיסי ההתרעה שהתקבלו במהלך הלילה לבין עדכון הרמטכ"ל, לא נוצר מרחב לעדכון הדרג המדיני, לשיתופו בהערכת המצב ולהבאתו לידי קבלת החלטות והנחיות לצבא. בהיבט זה, המבט ההשוואתי למלחמת יום הכיפורים מאפשר מיקוד ביחודיות הכישלון המודיעיני של אוקטובר 2023.

כוח מיחידת מגלן בח'אן יונס במלחמת "חרבות ברזל" (דובר צה"ל)

השוואת המלחמות בממד הטקטי

עם כל קשיי טילי הנ"ט ומסת האש הארטילרית, מלחמת יום הכיפורים בצורתה הצבאית הייתה דומה לקרבות השריון הגדולים שהתחוללו באירופה במלחמת העולם השנייה. אם גנרל פאטון האמריקני או גנרל גודריאן הגרמני היו מגיעים לשדות הקרב של אוקטובר 1973, הם היו לגמרי מבינים מה הולך. אילו הם היו מבקרים בלחימה הקשה ברפיח, ג'בליה, עזה... היו מתקשים להבין את צורת המלחמה. ממדי השניוני בצורת המלחמה התבטאו גם בזירת הצפון בלחימה עם חזבאללה.

גישה שמרנית לתופעת המלחמה, מזכירה תמיד שטבע המלחמות לא השתנה. הדבר נכון במידה לא מעניינת. באותה מידה אפשר לטעון שטבע האדם לא השתנה ולסרב להתבונן בשינויים שחלו על תופעות החברה האנושית עם כניסת הרשתות

החברתיות. צורות השיח השתנו, ועיצבו מערכות חברתיות שלא היו בעבר. הלחימה בשטח הבנוי היא לא זו שעושה את ההבדל. לחימה במרחבים בנויים התרחשה בסטלינגרד וגם בברלין. צה"ל במלחמת יום הכיפורים נקלע ללחימה קשה בעיר סואץ. מה שנוצר ברצועת עזה, לעומת זאת, הוא אתגר לחימה חסר תקדים. נקודת המוצא לדפוס המלחמה של חמאס ברצועת עזה מתחילה במיקוד הלחימה אל העיר במלוא מאפייניה החברתיים תרבותיים. בלחימה בסטלינגרד העיר שימשה את שני הצבאות בניצול ללחימה של התשתית הגיאוגרפית של העיר.

בעזה, לעומת זאת, העיר נוצלה גם על מלוא ממדיה האנושיים אזרחיים. מרחב הקיום האזרחי המשיך להתקיים בשילוב היברידי עם צרכי הלחימה ועם מערכות הלחימה בהתבצרות, באגירת התחמושת ובאמצעי הפיקוד והשליטה. העיר כולה על מלוא מוסדותיה האזרחיים – בתי חולים, בתי ספר, מסגדים, מכללות אקדמיות, מוסדות ממשל, הפכה בהכנה של שנים למרחב מבוצר רב ממדי ומקושר הדדי. על העדר העומק המרחבי הנדרש למגננה, פיצו במערכות מנהור תת קרקעי בהיקף שלא הוכר עד כה בתולדות המלחמות. המלחמה התרחשה כך מעל הקרקע ומתחתיה, בפרדסים, במנהרות ובסמטאות הצפופות. כך כיוונו לשלול את יתרונות צה"ל בעליונות אווירית ובתמרון משוריין מהיר. במבט צבאי מקצועי, מומחים בינלאומיים שלמדו את שיטות הלחימה והישגי פעולת צה"ל, ביטאו בגלוי את הערכתם ליכולות צה"ל, שחלקן פותחו על ידי היחידות תוך כדי הלחימה.

בשנים האחרונות לחימת צה"ל השתכללה ביכולות הקישור הצמודות לסיוע קרוב בין כוחות האוויר לכוחות היבשה. השכלול התבטא היטב בלחימה, אבל גם האויב השתכלל ביכולות לחימה חדשניות, רחפנים חמושים, כטב"מים, טילי נ"ט מתקדמים, מטענים מתוחכמים ועוד. גם בגלל התארכות המלחמה הנוכחית, לעומת 19 ימי הלחימה במלחמת 1973, מאמץ למידה והסתגלות מבצעית מהסוג המתקיים במלחמה עכשיו, לא נדרש באותה עוצמה מלוחמי מלחמת 1973. כמובן גבורת לוחמי מלחמת יום הכיפורים וחתירתם הנחושה לניצחון תהיה תמיד מופת רב השראה. בוודאי אין להקטין את הישגי צה"ל ב-1973, אך מבט השוואתי אל המלחמה המתמשכת בשנה האחרונה ובאתגר שמציב חמאס לצה"ל ביכולות ההשתנות, ביכולת לגייס פעילים חדשים ולגבות מחיר מצה"ל בפעילות גרילה ואף להמשיך בירי תלול מסלול לעורף האזרחי הישראלי, הגם שהפכה למזערית – יכול ללמד על היקף ממדי מורכבותה של מלחמה זו. המלחמה עכשיו בולטת בהתהוותה הבלתי ניתנת לחיזוי ומתגלה גם בעומס מנטלי ופיזי המוטל על החיילים הנובע ממצב לחימה מתמשך ברציפות לאורך חודשים ארוכים, כאשר המלחמה עדין רחוקה מלבשר את קיצה.

השוואת המלחמות בממד הפנימי-חברתי ופוליטי

למרות האכזבה ואובדן האמון בהנהגה המדינית, שנבעו מגודל ההפתעה בה פרצה

מלחמת יום הכיפורים, בבחירות שהתרחשו בסוף דצמבר 1973, מפלגות המערך בראשות גולדה מאיר זכו שוב בבחירות. החברה הישראלית הייתה עדיין מלוכדת בהגמוניה של ערכי תנועות הפועלים. כשהביאה נעמי שמר את שירה "לו יהי", שזכה לכוון את זיכרון 1973 בתודעה הישראלית, איש לא העלה על דעתו לבחון אם השיר מבטא הטיה ימנית או שמאלית. בין הנהגת הצבא בדרגי השדה, לבין הנהגת האליטה החברתית בממד התרבותי הכלכלי והאינטלקטואלי, הייתה אז שותפות בלתי מסויגת.

היתקלות של כוחות חטיבה צנחנים מילואים 55 בחא'ן יונס במהלך המלחמה (דובר צה"ל)

באוקטובר 2023 מדינת ישראל נקלעה למלחמה מתוך שסע חברתי עמוק. ביסודות תופעת צבא העם, בגיוס האזרחים להגנת האומה והמולדת, מתקיימים תנאי תלות של תמיכה ושותפות בין האזרחים המתגייסים לבין גורמי הכוח המניעים את התרבות, את המשק ואת היצירה המדעית. תנאים הכרחיים אלו הלכו והתערערו בעשור האחרון, בתהליך שהועצם עם המאבק הפוליטי על השינויים במערכת המשפט. מבחינה חברתית, מדינת ישראל נכנסה למלחמה כשהיא נתונה בהתנגשות בין אליטה ותיקה לבין אליטה חדשה במאבק על ההגמוניה. בהשוואה למצב החברתי הפנימי עמו נקלעה מדינת ישראל למלחמת יום הכיפורים, תנאי הכניסה החברתיים פוליטיים למלחמה האחרונה היו כמעט בלתי אפשריים.

למרות זאת, החברה הישראלית - במיוחד בין הלוחמים - גייסה עוצמות של לכידות, הקרבה והתמסרות שלא היו מוכרות. בגיבוש תפיסת הביטחון הישראלית, בן-גוריון זיהה את חולשת כוח העמידה של החברה הישראלית. בשל כך, בחר במודע בחיזוק כוח המחץ הלוחם במטרה להכריע את המלחמה בשטח האויב בזמן קצר. גם אויבי ישראל זיהו את חולשת כוח העמידה הישראלי לנשיאה בנטל מלחמה

מתמשכת ועמדו משתאים לנוכח גילויי הכוחות שהיו אצורים בצה"ל ובחברה הישראלית.

במכון מחקר ערבי בו יושבים חוקרים מצריים וסוריים, כתבו: "צריך לבדוק מחדש את הנחות היסוד לפיהן ישראל לא יכולה לעמוד במלחמה ארוכת טווח... העמידה האיתנה של ישראל בשנה החולפת היא לא מה שציפו, הם ציפו שישראל לא תחזיק מעמד, שהלחצים מבית ומחוץ יכריעו אותה" (אבו-עלי אקספרס, 2024).

ניצחון מערך המילואים

במבט ראשון, התגייסות המילואים המהירה עם פרוץ המלחמה בשבעה באוקטובר 2023 נראית דומה להתגייסות חיילי המילואים באוקטובר 1973. בהיבטי ההתארגנות בימ"ח, ההתגייסות המהירה במלחמה הנוכחית, התאפשרה לאור יישום לקחי מלחמת יום כיפור. בפיקוד הצפון לדוגמה, חטיבות המילואים הצטיידו במהירות ועד ערב שבעה באוקטובר נפרסו להגנה בגבול הצפון. גם בזירת עזה היו גדודי מילואים שהתייצבו ללחימה בתוך יממה מפתיחת המלחמה. בשתי המלחמות נשאו חטיבות המילואים במלוא נטל הלחימה בהגנה ובהתקפה, ביעילות מבצעית מובהקת. ובכל זאת, ראוי לתת את הדעת לפער משמעותי שנוצר במהלך חמישים השנים ביחס הפיקוד הבכיר של צה"ל למערך המילואים.

לקראת מלחמת יום הכיפורים, למטה הכללי של צה"ל הייתה הבנה ברורה על חיוניות מערך המילואים למלחמה. בשנתיים שקדמו למלחמה, נערך מאמץ ממוקד להגדלת חיל השריון בבניית חטיבות מילואים חדשות. בשנים שקדמו למלחמת "חרבות ברזל", לעומת זאת, חטיבות המילואים של צה"ל ביבשה סבלו לא רק מחוסר משאבים לאימונים, אלא גם מגישה מסויגת ביחס לכשירותן. ההתקדמות שחלה בשיטות לחימה ובאמצעי לחימה במערך הסדיר, חוללה פערים בכשירות יחידות המילואים. היו בצה"ל מפקדים בכירים שנטו לחשוב, כי ניתן יהיה לנהל את המלחמה הבאה בהתבססות על היחידות הסדירות במוקדי הלחימה העיקריים. בפעולה יזומה, בשנים שקדמו לאוקטובר 2023, המטה הכללי גרע כ-200,000 חיילי מילואים מהמצבה. בפתיחת המלחמה, גויסו כ-300,000 חיילי מילואים, מתוכם מעל 60,000 היו חיילי מילואים שכבר נגרעו מהרשימות ותבעו לשוב ולהשתלב במאמץ המלחמה.

עם פרוץ המלחמה בשבעה באוקטובר וגילויי הנחישות ביחידות המילואים, הפיקוד העליון של צה"ל חזר להכיר באי היכולת לנהל את המלחמה ללא התגבורת החיונית של מערכי המילואים. גם בכל הקשור לממדי הכשירויות, יחידות המילואים הסתגלו במהירות לדרישות שדה הקרב ופעלו ביצירתיות מעוררת פליאה (פרל, 2024, עמ' 144).

סיכום

מבט ביקורתי בוחן בכל שבעת הממדים להשוואת המלחמה המתרחשת עכשיו למלחמת יום הכיפורים, יכול ללמד על הקשיים הייחודיים במלחמה זו ועל הסיבות למבוכה האסטרטגית המתלווה לניהול המלחמה מיומה הראשון. ממדי ההשוואה למלחמת יום הכיפורים יכולים להסביר את התמשכות המלחמה ואת הקשיים להשגת סיום רצוי למלחמה מגובה בהסדרים יציבים.

בכל מה שנעשה בשדות הלחימה בשנה האחרונה מתימן, רצועת עזה, יו"ש, סוריה ולבנון, בתוספת התקיפה המשמעותית באיראן, היו למערכת הביטחון הישגים משמעותיים שראוי להכיר בערכם. הדרך לסיום רצוי של המלחמה עדין ארוכה, אבל קיים בסיס לתקווה כי לאחר למעלה משנה בלחימה רבת הישגים, תגיע מדינת ישראל למוצא של כבוד ובשורה קיומית חדשה לכל יהודי שבחר לחיות בארץ ישראל במדינת ישראל, ומוכן לעשות הכול על מנת להגן עליה.